

УДК 94(477)”1710/1714”

DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.242271

Костянтин СІЗАРЄВ

аспірант кафедри історії та археології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Україна, індекс 72312 (konsizar@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2476-2355>

Бібліографічний опис статті: Сізарєв, К. (2021). Участь Кримського ханства, Карла XII та Пилипа Орлика в антимосковській коаліції 1710–1714 рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 26–40. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242271>.

УЧАСТЬ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА, КАРЛА XII ТА ПИЛИПА ОРЛИКА В АНТИМОСКОВСЬКІЙ КОАЛІЦІЇ 1710–1714 рр.

Анотація. *Мета дослідження* полягає у вивченні антимосковської коаліції впродовж 1710–1714 рр. за участі Кримського ханату, Карла XII й українських козаків на чолі з Пилипом Орликом. Адже саме в створенні антимосковської коаліції гетьманське оточення Пилипа Орлика вбачало головне завдання в боротьбі за визволення України. Зокрема зроблено спробу з'ясування обставин формування коаліції українських козаків-емігрантів під керівництвом Пилипа Орлика спільно з Кримським ханатом, Швецією на чолі з Карлом XII та за підтримки Оттоманської держави. Наголошено, що Пилип Орлик прагнув реалізувати свої проукраїнські державотворчі плани за підтримки Швеції, Кримського ханства, Османської імперії та деяких інших країн. Прослідковано, що Пилип Орлик тривалий час вів активні переговори з кримським ханом Девлет II Герасєм щодо умов спільної боротьби з Росією.

Методологія дослідження. *Методологічні засади дослідження* ґрунтуються на принципах діалектики. Своєрідність досліджуваної теми потребує використання комплексу методів, котрі взаємодоповнюють один одного. Також методологія спи-

© Костянтин Сізарєв, 2021

рається на загальнонаукові принципи історизму, об'єктивізму, системності та опори на історичні джерела. У статті застосовувались як загальнонаукові (аналізу, синтезу, індукції та дедукції, порівняння), так й спеціально-історичні методи (історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний, історико-системний тощо). Особлива роль належить компаративістському аналізу участі Кримського ханату, Карла XII, Пилипа Орлика та деяких інших суб'єктів в антимосковській коаліції 1710–1714 рр.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що завдяки досить значному комплексу історіографічних джерел уперше охарактеризовано процес існування антимосковської коаліції Пилипа Орлика, Карла XII та Кримського ханства впродовж 1710–1714 рр.

Висновки. Участь Кримського ханату, Карла XII та Пилипа Орлика в антимосковській коаліції 1710–1714 рр. призвела до цілої низки наслідків у геополітичному розкладі Європи. Кримський хан Девлет II Герай, з яким упродовж 1710 р. Пилип Орлик вів активні переговори щодо умов спільної боротьби з Росією, мав стати чи не найбільш реальним союзником у справі відновлення козацько-гетьманської держави. Підсумки переговорів між ними було узагальнено в підписаній у Бахчисарай в січні 1711 р. українсько-кримській угоді. Пилип Орлик прагнув реалізувати свої проукраїнські державотворчі плани за підтримки Швеції, Кримського ханства, Османської імперії та деяких інших країн. Головним завданням у боротьбі за визволення України гетьманське оточення Пилипа Орлика вбачало створення антимосковської коаліції.

Ключові слова: антимосковська коаліція; Пилип Орлик; Кримське ханство; Девлет II Герай; Карл XII; Російська імперія.

Kostiantyn SIZARIEV

Postgraduate Student at the Department of History and Archeology, Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky, 20, Getmanska Str., Melitopol, Ukraine, postal code 72312 (konsizar@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2476-2355>

To cite this article: Sizariev, K. (2021). Uchast Krymskoho khanstva, Karla XII ta Pylypa Orlyka v antymoskovskii koalitsii 1710–1714 rr. [Participation of the Crimean Khanate, Karl XII and Pylyp Orlyk in the anti-Moscow coalition of 1710–1714]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk*

naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seria Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 8/50, 26–40. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242271> [in Ukrainian].

PARTICIPATION OF THE CRIMEAN KHANATE, KARL XII AND PYLYP ORLYK IN THE ANTI-MOSCOW COALITION OF 1710–1714

Summary. *The purpose of the research is to study the anti-Moscow coalition during 1710–1714 with the participation of the Crimean Khanate, Karl XII and Ukrainian Cossacks led by Pylyp Orlyk. After all, it was in the creation of the anti-Moscow coalition that the hetman's entourage of Pylyp Orlyk saw the main task in the struggle for the liberation of Ukraine. In particular, an attempt was made to clarify the circumstances of the formation of a coalition of Ukrainian Cossacks-emigrants under the leadership of Pylyp Orlyk together with the Crimean Khanate, Sweden, led by Karl XII and with the support of the Ottoman state. It is noted that Pylyp Orlyk sought to implement his pro-Ukrainian state plans with the support of Sweden, the Crimean Khanate, the Ottoman Empire and some other countries. It is traced that Pylyp Orlyk had been actively negotiating for a long time with the Crimean Khan Devlet II Geray on the terms of the joint struggle with Russia. The consequences of the betrayal of the Ottoman vizier Baltaji Mehmed Pasha are analyzed. It was she who became the turning point in the Battle of Prut, which significantly worsened the political situation of Pylyp Orlyk, Karl XII and the Crimean Khanate, headed by Khan Devlet II Geray. As a result, the Crimean Khanate became an arena of struggle between the Ottoman state and the Russian Empire. The Russian authorities were aimed at weakening the Crimean Khanate and seizing its territory.*

The methodology of the research. *The methodological foundations of the research are based on the principles of dialectics. The originality of the topic under study requires the use of a set of methods that complement each other. Also, methodology relies on the general scientific principles of historicism, objectivism, consistency and reliance on historical sources. The article used both general scientific (analysis, synthesis, induction and deduction, comparison) and special-historical methods (historical-comparative, problem-chronological, historical-genetic, historical-systemic, etc.). A special role belongs to the comparative analy-*

sis of the participation of the Crimean Khanate, Karl XII, Pylyp Orlyk and other subjects in the anti-Moscow coalition of 1710–1714.

The scientific novelty of the research lies in the fact that, thanks to a fairly significant complex of historiographic sources, the process of existence of the anti-Moscow coalition of Pylyp Orlyk, Karl XII and the Crimean Khanate during 1710–1714 has been characterized for the first time.

Conclusions. Participation of the Crimean Khanate, Karl XII and Pylyp Orlyk in the anti-Moscow coalition of 1710–1714 led to a number of consequences in the geopolitical layout of Europe. The Crimean Khan Devlet II Geray, with whom during 1710 Pylyp Orlyk conducted active negotiations on the conditions of a joint struggle with Russia, was to become almost the most real ally in the restoration of the Cossack-hetman state. The results of the negotiations between them were summarized in the Ukrainian-Crimean treaty signed in Bakhchisarai in January 1711. Pylyp Orlyk sought to implement his pro-Ukrainian state plans with the support of Sweden, the Crimean Khanate, the Ottoman Empire and some other countries. The main task in the struggle for the liberation of Ukraine, the hetman's entourage of Pylyp Orlyk, saw the creation of an anti-Moscow coalition.

Key words: anti-Moscow coalition; Pylyp Orlyk; Crimean Khanate; Devlet II Geray; Karl XII; Russian Empire.

Постановка проблеми. Формування антимосковської коаліції у період 1710–1714 рр. за участі українського козацтва на чолі з Пилипом Орликом, Карла XII, очільників Кримського ханства та при певному сприянні Оттоманської держави стало важливим фактором у геополітичному розкладі Європи першої половини XVIII ст. Попри цілу низку проблем і неузгоджень при формуванні цієї коаліції, сам факт її існування мав значний резонанс для української та європейської історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язання тематики участі Кримського ханату, Карла XII й Пилипа Орлика в антимосковській коаліції 1710–1714 рр. одним із перших започаткував Б. Крупницький (1956). Також її розглядали: О. Вовк (2010), М. Крикун (1996), О. Ситник й Ю. Серeda (2019), Ю. Фігурний (2008), Т. Чухліб (2014), В. Шевчук (1993). Проте слід констатувати, що антимосковська коаліція 1710–1714 рр. залишається недостатньо вивченою та висвітленою в історіографії.

Мета дослідження. Стаття присвячується характеристиці антимосковської коаліції 1710–1714 рр. Зокрема, провідне завдання полягає в аналізі участі Кримського ханату, Карла XII й Пилипа Орлика в цьому політичному утворенні.

Виклад основного матеріалу. Константинопольський мирний договір від 3 (14) липня 1700 р. був укладений між Османською та Московською державами терміном на 30 р. Проте в 1710 р. Султан Ахмед III оголосив війну Російській імперії. Відтак визначальною подією цієї війни став Прутський похід армії Петра I (1711), що привів до укладення Прутського мирного договору 12 (23) липня 1711 р. та Адріанопольського мирного договору 13 (24) червня 1713 р.

Задля того, щоб реалізувати окреслені в квітні 1710 р. в «Пактах й конституціях прав і вольностей Війська Запорізького» ідеї української самостійності й тяглості української національно-державної традиції (Ситник & Середа, 2019, с. 38–41), Пилипу Орлику та його однодумцям необхідно було відновити свою владу в Україні. Маючи у своєму розпорядженні лише кілька тисяч козаків-емігрантів, гетьман сподівався реалізувати плани за підтримки Швеції, Кримського ханату, Оттоманської держави та деяких інших країн. Головним завданням у боротьбі за визволення України гетьманське оточення Пилипа Орлика вбачало у створенні антимосковської коаліції.

З огляду на те, що Пилипа Орлика гетьманом визнали не лише представники українського козацтва, а й шведський король і турецький султан, це давало йому підстави залучити до антимосковської коаліції Швецію, Османську імперію та Кримський ханат. Ю. Фігурний звернув увагу на те, що, оскільки шведська воєнна потуга була на той час вже надто ослабленою, Пилип Орлик змушений був розпочати активну дипломатичну діяльність. Навесні 1710 р. він вів перемовини з французьким послом Дезаєром, а восени цього року він розпочинає листування з кримським ханом Девлет II Гераєм, який мав певний вплив при дворі султана). Це все робилося саме з метою організації антимосковської коаліції (Фігурний, 2008, с. 22).

Карл XII взяв на себе зобов'язання вести війну з Росією, доки Україна не буде звільнена від московського панування. Однак тоді він не мав для цього належних ресурсів і війська. Тому

Гетьманщина могла розраховувати здебільшого на дипломатичну й моральну підтримку шведського короля. Роль Карла XII у формуванні антимосковської коаліції полягала насамперед у тому, що він прагнув схилити Оттоманську державу до війни з Російською імперією та намагався консолідувати антимосковські сили в Польщі – як опозицію проросійському королю Августу II.

Отже, саме кримський хан Девлет II Герай, з яким упродовж 1710 р. Пилип Орлик вів активні переговори щодо умов спільної боротьби з Росією, мав стати чи не найбільш реальним союзником у справі відновлення козацько-гетьманської держави. Підсумки переговорів між ними було узагальнено в підписаній у Бахчисараї в січні 1711 р. українсько-кримській угоді. Вона складалася з 23 пунктів й проголошувала «нерозривне братерство, дружбу та військовий союз» між гетьманом Пилипом Орликом і ханом Девлет II Гераєм. Передбачалось, що правочинність угоди зберігатиметься як на час спільної боротьби проти російського царя, так і після її завершення. Стосовно конкретних домовленостей сторін, то вони передбачали спільну боротьбу за звільнення з-під влади Росії не лише земель, що входили до Гетьманщини, а й Слобідської України. Крім того, угода проголошувала прилучення до України й донського козацтва, яке мало отримати в гетьманській державі права, аналогічні з тими, що володіло Військо Запорозьке. На півдні кордони між Гетьманщиною та Кримським ханством і Туреччиною мали пролягати по «давнім рубежам», тобто без урахування здобутків Росії у війнах останніх десятиліть.

Кримське керівництво брало на себе зобов'язання не допускати захоплення в яsir українського населення, не знищувати церков і не завдавати кривд православному духовенству.

З метою залучення до антимосковської коаліції донського козацтва на Кубань виїжджав генеральний осавул Г. Герцик. Пилипа Орлик налагодив також стосунки з французькими дипломатами, оскільки Франція із занепокоєнням стежила за зростанням могутності Росії й з цікавістю поставилася до пропозицій про спільну боротьбу, висловлених українським гетьманом. До початку походу на Правобережжя Пилип Орлик звернувся з листами-універсалами до населення України, в яких закликав людей повстати та вийти з-під влади російського царя. Звернувся він також

до лівобережного гетьмана І. Скоропадського, переконуючи його в необхідності приєднання до антиросійського виступу. Проте той не тільки не відгукнувся на цей заклик, а й, навпаки, вислав проти Пилипа Орлика і його татарських спільників козацьке військо під командуванням генерального осавула Г. Бутовича.

На початку 1711 р. військо кримського хана, у рамках союзу з Оттоманською державою та гетьманом Пилипом Орликом здійснило рейд на Слобожанщину з метою ослаблення Московського царства. Одночасно воно взяло участь у поході Пилипа Орлика на Правобережну Україну з метою відновлення гетьманської влади. Наступ антимосковської коаліції розпочався в січні 1711 р. відразу у двох напрямках: на Слобожанщину та Правобережну Україну. Похід на Слобожанщину розпочав кримський хан Девлет II Герай на чолі 50-тисячного війська. Наступ успішно розвивався лише на перших порах. Девлет II Герай здобув фортецю Новосергіївськ на р. Самара, міста Мерефа та Таранівка Харківського полку. Проте на підступах до Слобожанщини їм перешкодили глибокі сніги. Це парализувало подальше просування татарської кінноти. Хан був змушений ні з чим повернутися в Крим та відпустити своїх союзників на Кубань (Крупницький, 1956, с. 26–27). Щоправда, дорогою назад татари все ж захопили ясир і цим викликали незадоволення українців та остаточно зірвали розроблений спільно з Пилипом Орликом план звільнення України з-під російської зверхності. Тоді ж Петро I жорстко розправився з українським козацтвом, що підтримало кримського хана: кожного десятого козака було вбито, решту вислали сім'ями на Московщину.

Дещо успішніші були дії гетьмана Пилипа Орлика на Правобережжі України. Саме туди він вирушив наприкінці січня з армією, в складі якої перебували майже 4 тис. запорожців кошового отамана Костя Гордієнка, 3-тисячний польський загін прибічників Станіслава Лещинського (під командуванням С. Потоцького) і 20-тисячна кіннота ногайців Буджацької і Білгородської орд (очолював Махмед-Герай). Їм вдалося без особливих зусиль розбити під Лисянкою посланий І. Скоропадським загін Г. Бутовича і захопити Черкаси, Корсунь, Канів, Немирів й інші населені пункти Корсунського та Уманського полків. У цьому Пилипу Орлику допомогло місцеве населення.

У лютому 1711 р. гетьманське управління Пилипа Орлика поширювалося практично на все Правобережжя за винятком Білоцерківського й Чигиринського полків. А його військо зросло до 20 тис. осіб.

У середині березня 1711 р. союзники взяли в облогу найпотужнішу правобережну твердиню – Білу Церкву, однак штурм фортеці виявився безуспішним через відсутність у Пилипа Орлика артилерії. Після цього польські союзники українського гетьмана попрямували додому, а татари, попри угоду кримського хана з Пилипом Орликом, почали грабувати населення та захоплювати його в яsir. За таких умов чимало з місцевих козаків, що приєдналися до Пилипа Орлика, кинулися по домівках рятувати своїх рідних і майно. Гетьман був змушений відійти з військами до Бендер. Це сталося передусім через ненадійність його союзників. Похід спричинив трагічні наслідки для українського населення: були пограбовані сотні міст і сіл, лише ногайці забрали в яsir майже 10 тис. осіб (Шевчук, 1993, с. 68). Водночас внаслідок спустошення татарами території Правобережної України був досить ускладненим і майбутній Прутський похід російської війська на чолі з Петром I.

У 1711 р. старання Карла XII щодо втягнення Оттоманської держави у чергову війну з Російською імперією виправдалися. Відтак під час Прутського походу військо Петра I потрапило в оточення. При цьому, значну роль відіграли саме кримські татари. Як засвідчують документи Петра I особистого характеру, починаючи з 13 липня до 1 серпня 1711 р. російська армія втрачала щодня від 500 до 600 осіб померлими від голоду. І це значною мірою був результат дій кримських татар на чолі з ханом Девлет II Гераєм. Він навіть мав можливість знищити російське військо повністю, проте в силу низки причин не зробив цього. «Князь московський Петро» (кримські хани ніколи не визнавали царського титулу московських великих князів, що на їхню думку, був абсолютно незаконно привласнений Іваном Грозним) змушений був вдаватися до всіх можливих засобів, щоб уникнути ганебної поразки. Так, на підкуп візира з російської казни було виділено 150 тис. рублів, а менші суми призначалися іншим турецьким начальникам й навіть секретарям. Але візир так і не зміг отримати обіцяний йому Петром I хабар. Уночі 26 липня 1711 р.

його привезли в турецький табір. Проте візир, побоюючись свого союзника кримського хана Девлет Герая, не прийняв хабар. Потім він побоювся взяти його через підозри, котрі порушував проти нього Карл XII (Кафенхауз та ін., 1962, с. 312–314). Отже, Петро I разом із своїм військом зміг уникнути полону лише через зраду турецького візира Балтаджі Мехмед-паші. Внаслідок підкупу цього візира, було укладено Прутський мирний договір. Це, закономірним чином, викликало гнів Карла XII, який звинуватив візира в зраді спільних інтересів. Це стало причиною відставки візира Мехмед-паші (Beydilli, 2007).

23 липня 1711 р., незважаючи на заперечення союзників: Карла XII, Станіслава Понятовського, Девлет II Герая та Пилипа Орлика, мирний договір був скріплений печатками з боку Оттоманської імперії – Балтаджі Мехмед-пашею та представниками царя Петра I – П.П. Шафіровим й Б.П. Шереметьєвим. Цей акт викликав закономірне обурення з боку Девлет II Герая, Карла XII й Пилипа Орлика. Особливо вони були невдоволені умовами угоди з боку султана, що стало причиною другої, остаточної відставки візира Мехмед-паші («*Mehmed Paşa (Baltacı)*», 1999, s. 154). Після укладення Прутського миру П.П. Шафіров і граф Б.П. Шереметьєв залишилися заручниками в турків (Арутюнов, 2012, с. 146).

За умовами Прутського миру, Російська держава передала Оттоманській імперії контроль над Азовським ейялетом і зобов'язувалась зруйнувати новозбудовані фортеці Таганрог, Кам'яний Затон у нижній течії Дніпра й Новобогородицьку у гирлі Самари. Цар мав припинити втручання у внутрішні справи Речі Посполитої і «вийти геть із земель пов'язаних з Річчю Посполитою козаків, запорожців, а також тих козаків, що перебувають у союзі з найяснішим ханом Криму». Також Москві заборонялося мати власного посла в Стамбулі. Згідно з Прутським миром, підписаним 12 липня 1711 р. між Російською та Османською імперіями, московський уряд зобов'язувався:

- повернути Туреччині Азов разом з прилеглими до нього територіями;
- зруйнувати фортеці у степовій частині України – Таганрог, Кам'яний Затон на Дніпрі та Новобогородицьку у гирлі Самари;
- не втручатися у справи Речі Посполитої;

– відмовитися від претензій на Правобережну Україну й вивести з неї свої війська;

– гарантувати безперешкодне повернення Карла XII до Швеції.

Оттоманська держава отримала територію, північні межі котрої проходили течією Орелі, Дніпра до Крилова (Кафенхауз та ін., 1962, с. 322–327).

Після підписання договору було дозволено залишкам російського війська вийти з оточення з обозом і гарматами. І лише в листопаді 1711 р., завдяки інтригам Карла XII та з допомогою англійської й французької дипломатії, візира Балтаджі Мехмед-пашу було зміщено султаном. Девлет II Герай, який свого часу доклав багато зусиль, щоб оточити військо Петра I, вимагав від султана страти візира (Giray, 2013). Балтаджі Мехмед-паша був засуджений до смертної кари, але вирок не було виконано завдяки заступництву матері правлячого султана Еметуллах Гюльнуш-султан. Мехмед-паша був засланий спершу на о. Лесбос, а потім на о. Лемнос, де згодом, згідно з наказом султана, був задушений («*Mehmed Paşa (Baltacı)*», 1999, s. 154).

На думку Ю. Фігурного, ратифікація Оттоманською державою Прутського мирного договору призвела до чергового поділу України на Правобережну й Лівобережну. У своєму листі до великого візиря Пилип Орлик закликав відібрати від Росії також Лівобережну Україну, разом із Києвом (Фігурний, 2008, с. 44). Приблизно аналогічною була й політика Кримського ханства щодо Москви. Більше того, кримські хани впродовж кількох століть вимагали від останньої данину. Вчергове «кримський запит» стосовно надходження з Москви до Бахчисарая певних грошових коштів було зафіксовано в одному із пунктів Адріанопольського перемир'я (1713). І хоч на той час ніякого рішення з цього питання прийнято не було, сам факт зобов'язань московських царів щодо сплати данини татарам засвідчував обмеження суверенітету Московського царства аж до початку XVIII ст. Згідно із заувагою Т. Чухліба, цей факт засвідчено в багатьох тогочасних документах дипломатичного характеру (Чухліб, 2014, с. 165–166).

14 листопада 1712 р. розпочалася чергова російсько-турецька війна. Новопризначений візир Соліман наказав Пилипу Орлику вирушати на Правобережну Україну. Проте, як відзначив Б. Круп-

ницький, для українського гетьмана було цілком очевидною безперспективність цього походу (Крупницький, 1956, с. 36). А причиною цьому були тодішні геополітичні обставини в Європі. Це стосувалося насамперед неспроможності Швеції продовжувати війну в Польщі, що викликало обурення в турків. Зі свого боку, Пилип Орлик прагнув уникнути небажаного для себе турецько-кримського протекторату.

Аналізуючи події зими 1712–1713 рр., Ю. Фігурний прийшов до висновку, що антимосковська коаліція в цей період зазнала кризи, через значні відцентрові процеси серед її учасників. Так, Оттоманська держава прагнула повністю знищити московську військову міць. Проте при цьому, вона розраховувала переважно на сили своїх союзників, оберігаючи власні (Фігурний, 2008, с. 50). Але ці розрахунки та дії були слабкими порівняно з гібридною політикою московської дипломатії. Адже остання завдяки підкупам, хабарям тощо, мала такі успіхи, котрі значно перевершували здобутки на полях битв.

Карл XII всіляко намагався досягти реваншу над своїм ворогом Петром I. Але тривале перебування Карла XII в Бендерах не сприяло його успіхам. Адже шведське військо без свого визначного полководця зазнавало тільки невдач. У результаті король без власної армії з часом став політичним невдахою. Натомість для Девлет II Герая така ситуація була досить вигідною, оскільки умови війни давали широкі можливості для грабунку й погромів. Для Пилипа Орлика, який офіційно був під патронатом Швеції й Османської імперії, ситуація ставала все більш складною. Виконуючи свої договірні зобов'язання, Оттоманська держава стала перед необхідністю позбавлення притулку шведського короля та українських козаків. Відтак турецькою стороною було поставлено вимогу до Карла XII залишити Бендери. Це стало причиною так званого «калабалику» 11–12 лютого 1713 р., коли Карл XII із загоном у 300 осіб вчинили опір 20 тисячам татар й 6-тисячному загонові османів. При цьому Пилип Орлик зі своїм оточенням був у лавах шведів. Внаслідок цього конфлікту, становище шведських й українських вигнанців значно погіршилося (Фігурний, 2008, с. 50–51). Проте після усунення Девлет II Герая новий хан Каплан-Герай розпочав підготовку до нової війни з Росією. Тому союзні відносини з шведами знову було відновлено. У цей час

Пилип Орлик, перебуваючи в Адріанополі та скориставшись зручним моментом, знов підняв питання щодо передачі йому під владу українських земель.

Відповідно до 3-ї статті «Пактів і Конституцій прав і вольностей Війська Запорозького», 23 січня 1713 р. між Українською козацькою державою на вигнанні й Кримським ханством був укладений мирний договір про «вічну дружбу» та «нерозривний військовий союз» проти Російської держави. Там, серед іншого, мова йшла про необхідність спільної боротьби з Москвою (Вовк, 2010, с. 159). І хоч в силу тодішніх політичних реалій цей українсько-татарський договір так й не було втілено в життя, Кримський ханат не полишав спроби упокорити надто амбіційного царя Петра I. Задля цього використовувалася не лише військова сила, але й системний дипломатичний тиск на російську владу.

Після капітуляції шведської армії Штенбока 16 травня 1713 р., політика Карла XII зазнала краху. Відтак 13 червня 1713 р. в Адріанополі було укладено 25-річну мирну угоду між Російською державою та Оттоманською імперією. При цьому, як виявилось, очільники Османської держави проявили байдужість до ідеї створення на Правобережжі козацької держави під власним протекторатом. Деякою мірою це було обумовлено усуненням Девлет II Герая з ханського престолу в квітні 1713 р. Натомість війську Речі Посполитої було надано дозвіл зайняти терени Правобережної України, з котрої вже було виведено населення ліквідованих правобережних козацьких полків в межах «від Случі до Дніпра» (Крикун, 1996). Водночас влада Порти наполягала на продовженні боротьби українського козацтва за Правобережну Україну. Починаючи з вересня 1713 р., запорожцями було зайнято низку міст Правобережжя. І всі намагання турків легітимізувати Пилипа Орлика на Правобережній Україні завершилися невдачею. А 22 квітня 1714 р. між Польською державою та Оттоманською імперією було підписано мирний договір, за яким Правобережна Україна залишалася в складі Речі Посполитої.

Висновки. Загалом слід підсумувати, що участь Кримського ханату, Карла XII та Пилипа Орлика в антимосковській коаліції 1710–1714 рр. мала цілу низку наслідків у геополітичному розкладі Європи.

Кримський хан Девлет II Герай, з яким упродовж 1710 р. Пилип Орлик вів активні переговори щодо умов спільної боротьби з Росією, мав стати чи не найбільш реальним союзником у справі відновлення козацько-гетьманської держави. Підсумки переговорів між ними було узагальнено в підписаній у Бахчисараї в січні 1711 р. українсько-кримській угоді.

Пилип Орлик прагнув реалізувати свої проукраїнські державотворчі плани за підтримки Швеції, Кримського ханства, Османської імперії та деяких інших країн. Головним завданням у боротьбі за визволення України гетьманське оточення Пилипа Орлика вбачало в створенні антимосковської коаліції.

Зрада османського візира Балтаджи Мехмед-паші стала поворотною точкою в Прутській битві. Це значно погіршило політичне становище Пилипа Орлика, Карла XII та Кримського ханату на чолі з ханом Девлет II Гераєм. Відтак Кримське ханство стало ареною боротьби впливів Оттоманської держави та Російської імперії. Російська влада була націлена на ослаблення Кримського ханату й захоплення його території.

Відповідно до Прутського мирного договору (1711) та Адріанопольського миру (1713), Російська держава відмовлялась від претензій на Правобережжя й Запорозьку Січ. За Оттоманською державою визнавалась юрисдикція над Запоріжжям. У 1714 р. між Польською державою та Оттоманською імперією було підписано мирний договір, за яким Правобережна Україна залишалася у складі Речі Посполитої.

Перспективним напрямом досліджень є подальше комплексне вивчення взаємовідносин Кримського ханату та українського козацтва, а також проблема протистояння Кримського ханату з Російською державою.

Джерела та література

- Арутюнов, С.А. (2012). *Миних и другие действующие лица*. Москва: Два Капитана.
- Вовк, О.Б. (Упоряд.). (2010, липень-вересень). Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія. *Архіви України*, 3–4, 145–166.
- Кафенхауз, Б.Б., Андреев, А.И., & Никифоров, Л.А. (Ред.). (1962). *Письма и бумаги императора Петра Великого. Т. 11 (1): Январь – 12 июля 1711 г.* Москва: Изд-во АН СССР.

- Крикун, М.Г.** (1996). Згін населення з правобережної України в лівобережну 1711–1712 років: до питання про політику Петра I стосовно України. *Україна модерна*, 1, 42–88. Взято з <http://prima.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um1/Statti/2-krykun%20mykola.htm>.
- Крупницький, Б.Д.** (1956). *Гетьман Пилип Орлик (1672–1742): його життя і доля*. Мюнхен: Дніпрова хвиля.
- Ситник, О., & Серeda, Ю.** (2019). Передумови проголошення конституційного проекту 1710 р. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 34–45.
- Фігурний, Ю.С.** (2008). *Український гетьман Пилип Орлик*. Київ: НДПУ.
- Чухліб, Т.** (2014). Чому московські царі перестали платити данину Кримському ханству на початку XVIII ст.? В В.А. Смолій (Ред.), *Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях* (с. 165–166). Київ: Ін-т історії України НАН України.
- Шевчук, В.** (1993). Гетьман – вигнанець. *Хроніка 2000. Наш край*, 3–4, 61–75. Київ: «Довіра».
- Beydilli, K.** (2007). Prut antlaşması: Osmanlılar ile Ruslar arasında Prut nehri kenarında 1123'te (1711) yapılan savaştan sonra imzalanan antlaşma. *İslâm Ansiklopedisi*. Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/prut-antlasmasi>.
- Giray, H.** (2013). *Gülbün-ü Hânân (Kırım hanları tarihi): değerlendirme metin-tpkibasım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü. Retrieved from <http://avrasya.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/05/İçindekiler-Gülbün-Ü-Hânân-Kırım-Hanları-Tarihi.pdf>.
- Mehmed Paşa (Baltacı). (1999). *Yaşamları ve yapıtlarıyla Osmanlılar ansiklopedisi* (Cilt 2). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş.

References

- Arutyunov, S.A.** (2012). *Minikh i drugie deystvuyushchie litsa [Minich and other characters]*. Moskva: Dva Kapitana [in Russian].
- Vovk, O.B.** (Comp.). (2010, July-September). Konstytutsiia Pylypa Orlyka: oryhin tal ta yoho istoriia [Constitution of Pylyp Orlyk: original and its history]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 3–4, 145–166 [in Ukrainian].
- Kafenkhaus, B.B., Andreev, A.I., & Nikiforov, L.A.** (Eds.). (1962). *Pisma i bumagi imperatora Petra Velikogo. T. 11 (1): Yanvar – 12 iyulya 1711 g. [Letters and papers of Emperor Peter the Great. Vol. 11 (1): January – July 12, 1711]*. Moskva: Izd-vo AN SSSR [in Russian].
- Krykun, M.H.** (1996). Zhin naselennia z pravoberezhnoi Ukrainy v livoberezhnu 1711–1712 rokiv: do pytannia pro polityku Petra I stosovno Ukrainy [The movement of the population from the right-bank Ukraine

- to the left-bank 1711–1712: to the question of Peter I's policy towards Ukraine]. *Ukraina moderna – Ukraine is modern*, 1, 42–88. Retrieved from <http://prima.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um1/Statti/2-krykun%20mykola.htm> [in Ukrainian].
- Krupnytskyi, B.D.** (1956). *Hetman Pylyp Orlyk (1672–1742): yoho zhyttia i dolia [Hetman Philip Orlyk (1672–1742): his life and fate]*. Miunkhen: Dniprova khvyliia [in Ukrainian].
- Sytnyk, O., & Sereda, Yu.** (2019). Peredumovy proholoshennia konstytutsiinoho proektu 1710 r. [Preconditions for the proclamation of the constitutional draft 1710]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 1/43*, 34–45 [in Ukrainian].
- Fihurnyi, Yu.S.** (2008). *Ukrainskyi hetman Pylyp Orlyk [Ukrainian Hetman Philip Orlyk]*. Kyiv: NDIU [in Ukrainian].
- Chukhlib, T.** (2014). Chomu moskovski tsari perestaly platyty danynu Krymskomu khanstvu na pochatku XVIII st.? [Why Moscow tsars stopped paying tribute to the Crimean Khanate in the early XVIII century?]. In V.A. Smolii (Ed.), *Krym: shliakh kriz viky. Istorii u zapytanniakh i vidpovidiakh* (pp. 165–166). Kyiv [in Ukrainian].
- Shevchuk, V.** (1993). Hetman – vyhnanets [Hetman – an exile]. *Khronika 2000. Nash kraj – Chronicle 2000. Our land*, 3–4, 61–75. Kyiv [in Ukrainian].
- Beydilli, K.** (2007). Prut antlaşması: Osmanlılar ile Ruslar arasında Prut nehri kenarında 1123'te (1711) yapılan savaştan sonra imzalanan antlaşma [Pruth treaty: The treaty signed between the Ottomans and the Russians after the battle in 1123 (1711) on the banks of the Prut river]. *İslâm Ansiklopedisi – Encyclopedia of Islam*. Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/prut-antlasmasi> [in Turkish].
- Giray, H.** (2013). *Gülbün-ü Hânân (Kırım hanları tarihi): değerlendirmetextin-ıtkıbasım [Gülbün-ü Hanân (History of the Crimean Khans): evaluation-text-copy-print]*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü. Retrieved from <http://avrasya.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/05/İçindekiler-Gülbün-Ü-Hânân-Kırım-Hanları-Tarihi.pdf> [in Turkish].
- Mehmed Paşa (Baltacı) [Mehmed Pasha (Baltacı)]. (1999). *Yaşamları ve yapılarıyla Osmanlılar ansiklopedisi – Ottomans encyclopedia with their lives and works* (Vol. 2). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş. [in Turkish].

Стаття надійшла до редакції 31.08.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 04.10.2021 р.